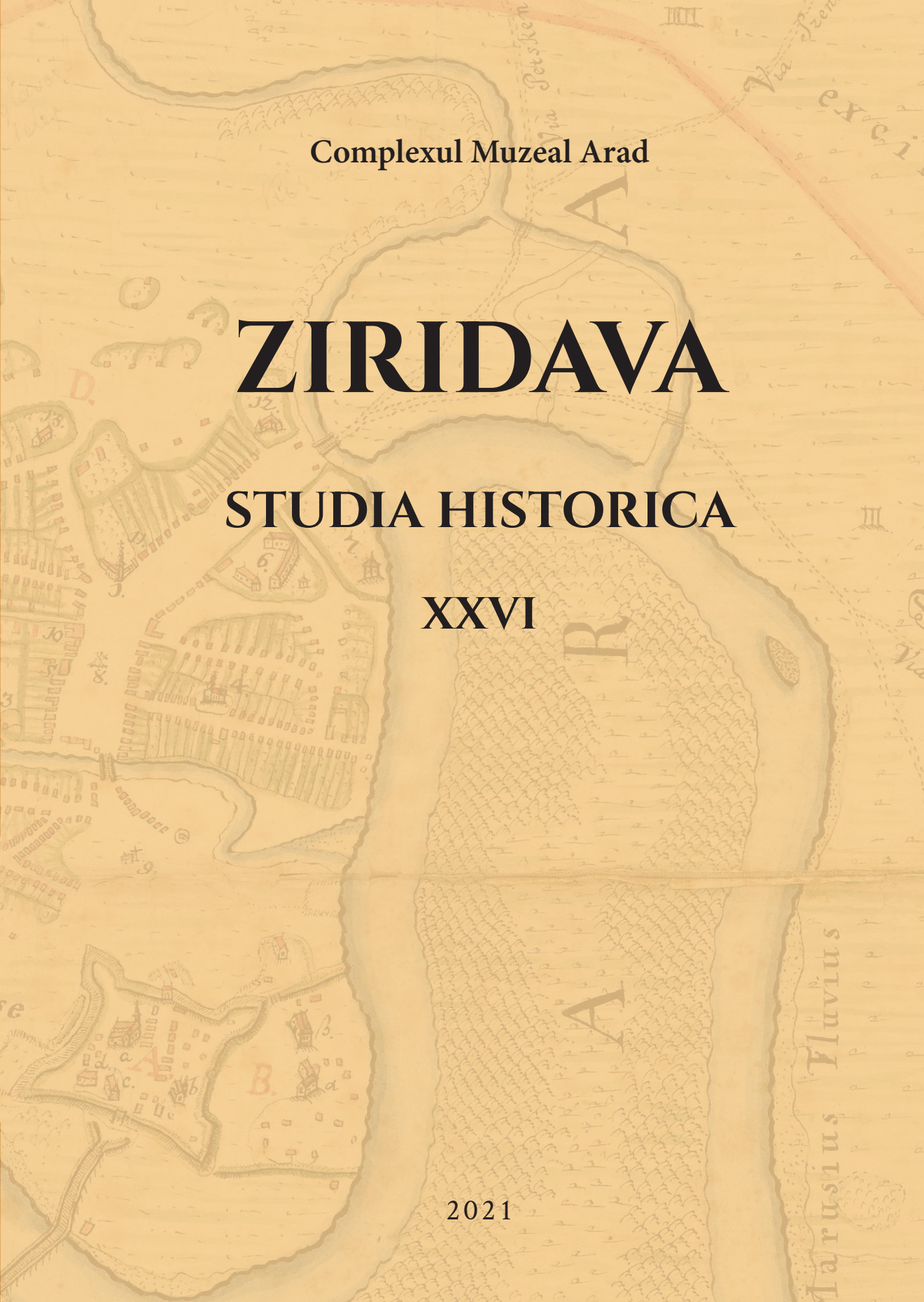

A detailed historical map of Arad, Romania, serves as the background. The map is rendered in a sepia tone with various colors used to distinguish features: red for buildings and fortifications, green for wooded areas, and blue for water bodies. It shows the city's layout, including its fortifications and the Tisza River (labeled 'Danubius Fluvius') flowing through it. The title text is overlaid on the map.

Complexul Muzeal Arad

ZIRIDAVA

STUDIA HISTORICA

XXVI

2021

ZIRIDAVA
STUDIA HISTORICA
XXVI

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA
STUDIA HISTORICA
XXVI

Editura MEGA | Cluj-Napoca | 2021

**Proiect editorial coordonat de Complexul Muzeal Arad
și susținut financiar de Consiliul Județean Arad**

Consiliul de redacție:

Redactori: SORIN OVIDIU BULBOACĂ, FELICIA ANETA OARCEA

Secretari de redacție: IOAN PAUL COLTA, ANIKÓ WITMAN, ADRIANA PANTAZI

Consiliul științific:

JOSEF WOLF, Institutul pentru Istoria și Geografia Regională a Șvabilor Dunăreni, Tübingen, Germania; OVIDIU PECICAN, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca; MIRCEA MĂRAN, Școala de Studii Înalte pentru Educatori „Mihailo Palov”, Vârșeț, Serbia; ANDREEA EMBER, Centre des Monuments Nationaux, France; EUSEBIU NARAI, Universitatea de Vest Timișoara; ANDREI FLORIN SORA, Universitatea din București, Societatea de Științe Istorice din România; LAURENȚIU ȘTEFAN SZEMKOVICS, Arhivele Naționale Istorice Centrale, București; CORNELIU PĂDUREAN, Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad; ANDREI ANDÓ, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad; MARIUS IOAN GREC, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad; DORU SINACI, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad; DUMITRU TOMONI, Societatea de Științe Istorice din România.

*In Romania, the periodical can be obtained through subscription or exchange,
sent as post shipment, from Museum Arad, Arad, Piata G. Enescu 1, 310131, Romania.
Tel. 0040-257-281847.*

ZIRIDAVA. STUDIA HISTORICA

Any correspondence will be sent to the editor:

MUSEUM ARAD

Piata George Enescu 1, 310131 Arad, RO

e-mail: office@museumarad.ro

The content of the papers totally involve the responsibility of the authors.

Persoane de contact:

Dr. Sorin Ovidiu Bulboacă: sorin_bulboaca@yahoo.com

Dr. Felicia Aneta Oarcea: felly_oarcea@yahoo.com

Dr. Ioan Paul Colta: colta86@gmail.com

ISSN 1224-7316

Copertă: CĂLIN MAN

Tehnoredactare: IOAN DOREL RADU

Editura Mega | www.edituramega.ro

e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

- 9 **Cuvânt înainte**
- 11 **SORIN OVIDIU BULBOACĂ**
O familie nobiliară românească din comitatul Zarandului – Moga de Hălmagiu (sec. XV–XVI)
A Romanian noble family from the Zarand County – Moga from Hălmagiu (15th–16th centuries)
- 23 **ELENA RODICA COLTA**
Franciscanii și cultura occidentală în vestul României. Biblioteci în mișcare
The Franciscans and occidental culture in western Romania. Libraries on the move
- 43 **AUGUSTIN MUREȘAN**
Stema familiei Huniade pe unele arbalete din secolul al XV-lea. Noi date
The Coat of arms of Huniade family on some crossbows from the 15th century. New data
- 57 **ANDREEA EMBER**
Un chateau d'architecture classique – Le Chateau de la Maisons sur Seine
A classic architecture castle – Castle of Maisons sur Seine
- 83 **OVIDIU PECICAN**
Letopisețul Cantacuzinesc și Cronica lui Matei Basarab
The Cantacuzino's Family Chronicle and The Chronicle of Matei Basarab
- 97 **VASILE MĂRCULEȚ, IOAN MĂRCULEȚ**
Organizarea administrativ-revoluționară românească a scaunelor Mediaș și Sighișoara în 1848-1849
The Romanian administrative-revolutionary organization of the Mediaș and Sighișoara chairs in 1848–1849

- 117 **DANIELA DETEȘAN**
 Testamente feminine din districtul Năsăud
Female testaments from Năsăud district
- 137 **ANDREI ANDÓ**
 Presa imigrației româno-maghiare în America
Romanian-Hungarian immigration press in America
- 155 **MIHAI-OCTAVIAN GROZA**
 O viață închinată învățământului românesc transilvănean. Contribuții privind biografia profesorului Tit Liviu Blaga (1881–1916)
A life dedicated to the Transylvanian Romanian education. Contributions regarding the biography of professor Tit Liviu Blaga (1881–1916)
- 165 **FELICIA ANETA OARCEA**
 Elite intelectuale ale generației Marii Uniri. Episoade din istoria familiilor Robu și Coțioi
Intellectual elites of the Great Union generation. Scenes from the history of Robu and Coțioi families
- 179 **MELINDA MITU**
 Obiecte propagandistice din timpul Marelui Război în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei
Propagandistic objects from the Great War held in the collections of the National History Museum of Transylvania
- 189 **MIRCEA MĂRAN**
 Românii din Iasenova
The Romanians from Iasenova
- 197 **MARIN POP**
 Participarea organizației Partidului Național Român din județul Arad la alegerile parlamentare din noiembrie 1919 și iunie 1920
Participation of the organization of Romanian National Party from Arad county in the parliamentary elections of November 1919 and June 1920
- 225 **EUSEBIU NARAI**
 Participarea Ripensiei la competițiile fotbalistice interne (1928–1931)
Participation of the Ripensia team in the internal football competitions (1928–1931)
- 257 **IONELA SIMONA MIRCEA**
 Direcții de acțiune ale Camerei de Comerț și Industrie Alba în perioada 1928–1934, reflectate în rapoartele de activitate din 1933–1934
Direction of action of the Alba Chamber of Commerce and Industry during 1928–1934, reflected in activity reports from 1933–1934

- 275 **MIRCEA BARON**
Prizonieri de război sovietici utilizați în activitatea productivă din Valea Jiului
Soviet prisoners of war used in production in the Jiu Valley
- 297 **LAURENȚIU ȘTEFAN SZEMKOVICS**
O sută de ani de la instituirea stemei Regatului României (1921–2021)
One hundred yers since the establishment of the establishment of the coat of arms of the Kingdom of Romania (1921–2021)
- 309 **IOAN PAUL COLTA**
Recenzie – Japonisme in the Austro-Hungarian Monarchy

O familie nobiliară românească din comitatul Zarandului – Moga de Hălmagiu (sec. XV–XVI)

A Romanian noble family from the Zarand County – Moga from Hălmagiu (15th–16th centuries)

SORIN OVIDIU BULBOACĂ*

Abstract. One of the Romanian noble families representative for the elite of Zarand county in the Middle Ages is Moga from Hălmagiu who played an important role in the political life of the county but also in that of the western parts (Partium). The history of this noble family has been approached only tangentially in most articles and studies, starting with Traian Mager. The purpose of the article is to present and explain the evolution of the noble family Moga in Hălmagiu over two centuries, in direct connection with the economic, social and political life of Zarand County in the Middle Ages. The research conducted on the noble family Moga de Hălmagiu is based on the analysis, investigation and interpretation of medieval documents, written in Latin, kept in various archives or printed in volumes and collections of documents. A series of unique sources were accessed online, from the medieval archive of Romania.

In the 15–16th centuries the Moga nobles from Hălmagiu are involved in the economic, social and religious life of Zarand county, being the most important Romanian noble family in the county, being related, by marriage with important nobles from Transylvania (Iancu de Hunedoara, the counties of Alba, Ladislau Zalancy etc.). The Moga family founded, in the middle of the 15th century, the voivodship orthodox church, exercising its patronage over this ecclesiastical edifice in the 15–17th centuries. Several branches of the noble Moga family asserted themselves in the 15th and 17th centuries, between which there were several patrimonial conflicts in the 16th century.

Keywords: Zarand county, noble, church, serf, family.

* Conf. univ. dr., manager Complexul Muzeal Arad, sorin_bulboaca@yahoo.com.

Introducere. Una dintre familiile nobiliare românești reprezentative pentru elita comitatului Zarand în Evul Mediu este Moga de la Hălmagiu care a jucat un rol important în viața politică a comitatului dar și în cea a părților vestice (*Partium*). Istoria acestei familii nobiliare nu a fost abordată decât tangențial în cele mai multe articole și studii, începând cu Traian Mager. Scopul articolului este de a prezenta și explica evoluția familiei nobiliare Moga în Hălmagiu pe durata a două secole, în conexiune directă cu viața economică, socială și politică a comitatului Zarand în Evul Mediu.

Metode de cercetare. Cercetarea focalizată asupra familiei nobiliare Moga de Hălmagiu se bazează pe analiza, investigarea și interpretarea documentelor medievale, redactate în limba latină, păstrate în diverse fonduri arhivistice sau tipărite în volume și colecții de documente. O serie de surse inedite au fost accesate online, din **arhiva medievală a României** (proiect implementat de către Universitatea din București, în parteneriat cu Arhivele Naționale ale României, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și Arhivele Naționale ale Norvegiei, finanțat din granturi SEE, manager de proiect fiind prof. univ. dr. Marius Diaconescu), care cuprinde un bogat fond de izvoare referitoare nu numai la familia Moga de Hălmagiu dar și la istoria comitatelor Arad și Zarand până la 1600. De asemenea, informații depre nobilii români din familia Moga se regăsesc în mai mult articole, studii și cărți de specialitate, publicate mai ales după anul 2000.

Rezultate. Secolul al XV-lea reprezintă, în istoria comitatului Zarand și înnobilarea unor cnezi români, aparținând familiei Rostoci, Moga de Hălmagiu etc. Cel mai important și mai întins era districtul Hălmagiu, așezat într-o zonă montană, fiind consemnat în 1444 ca aparținând domeniului cetății Șiria.

Voievozii din familia Moga sunt urmașii voievodului Bibarț (*Bibarch*), menționat în anul 1359: „Bibarch Woyvoda olakorum de Holmod”¹.

Voievodul **Ștefan Moga** din Hălmagiu (comitatul Zarand) primea de la Ștefan Bathory, la începutul veacului al XV-lea, teritoriile ce țineau de târgul Baia de Criș, cu obligația de a le coloniza. În acest scop, voievodul anunța prin crainici că, în răstimp de 15 zile oamenii să se așeze în acel loc și să-și construiască locuințe (case)². În anul 1410 aflăm despre existența unui Șerban, fiul lui Moga de Crișul Alb³.

¹ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Gechichte der Deuischen in Siebenburgen*, vol. II, Sibiu, 1897, p. 572.

² Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, pp. 405–406.

³ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor (1346–1450)*, vol. I, partea a II-a, București, 1890, p. 469.

Voievodul Moga de Hălmagiu este singurul voievod român nobil, exercitând efectiv și funcția voievodală.

Iancu de Hunedoara confirma cu titlu veșnic, în anul 1451, pe credinciosul său Moga de Hălmagiu și fii săi, Mihai și Alexandru, voievodatul Căpălnei, Hălmagiului și Băiței din comitatul Zarand, pe care îl stăpâneau din vechime⁴.

Biserica ortodoxă din Hălmagiu a fost ridicată de **familia voievodală Moga** la mijlocul veacului al XV-lea (circa 1440, cu refaceri în secolul al XVIII-lea). Este certă implicarea unor membri ai familiei Moga în ctitorirea bisericii, doar că nu se poate preciza exact contribuția lor. Se păstrează o inscripție slavonă pictată care precizează ctitorii „cu mâna jupanului Moga și a fratelui său a fost înnoită”. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea biserica a fost reconstruită după incendiul izbucnit în urma unui trăsnet. Lucrările au durat din 1879 până în 1897. Actualmente **biserica voievodală din Hălmagiu** se află în administrarea **Parohiei Ortodoxe Hălmagiu**⁵.

Planul bisericii voievodale din Hălmagiu este unul romanic, principala caracteristica a acestuia fiind ferestrele de dimensiuni mici. S-a stabilit că planimetria actuală a bisericii este cea originală și aparține unei singure faze de construcție. Toate componentele vechi (nava, absida și turnul) au planuri rectangulare, întregite inițial de 8 contraforturi oblice, dispuse pe fiecare colț⁶. Edificiul ecleziastic are o fundație care nu suprapune vreun nivel de locuire sau morminte mai vechi⁷.

Biserica voievodală are forma unei nave dreptunghiulare, tăvănită, cu altar pătrat, boltit în micilindru și turn clopotniță pre vest. Cu ocazia lucrărilor din 1973–1974 au fost descoperite ferestrele originale și o ușă în stil gotic în peretele dinpre miazăzi, având înălțimea de 1,90 metri și lățimea de 0,90 metri. Se crede că ușa ar fi reprezentat intrarea principală în biserica voievodală, în perioada Evului Mediu⁸. După 1974, atât biserica voievodală, cât și turnul au fost acoperite cu tablă în formă de șindrilă iar lucrările de decapare a picturilor de sub stratul de tencuială au fost suspendate. Este necesară continuarea lucrărilor, a săpăturilor arheologice și descifrarea unor inscripții, care ar putea aduce mai multă lumină și ar furniza date noi cu privire la istoria bisericii voievodale și a familiei nobiliare Moga din Hălmagiu.

⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, vol. III, pp. 523–524.

⁵ Biserica voievodală din Hălmagiu. Strada Avram Iancu, nr. 31 (mijlocul sec. XV). Fotografie: Complexul Muzeal Arad.

⁶ Radu Popa, *Biserica veche ortodoxă din Hălmagiu-jud. Arad. Raport preliminar al săpăturilor arheologice*, Arhiva Direcției Monumentelor Istorice, București.

⁷ Dan Căpățînă, *Cercetări arheologice la Hălmagiu și Vârfurile (jud. Arad)*, în „Revista muzeelor și monumntelor. Monumente istorice și de artă”, nr. 2, București, 1976, p. 80.

⁸ Detalii în: Andrei Adrian Rusu, George Pascu Hurezan, *Biserici medievale din Județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000, pp. 97–103.

În timpul unor săpături pe latura de sud, lângă zidul bisericii, s-au găsit fragmente ceramice, un sfeșnic roman, schelete în groapă comună, un sigiliu din plumb cu două bucăți de formă elicoidală, de dimensiuni diferite, suprapuse; pe cea mică (superioară) era reprezentată o coroană cu șapte țepi, iar dedesubt reprezentat un copac. Aflată printre puținele clădiri, care datează din secolul al XV-lea, din județul Arad, ea a fost trecută pe lista monumentelor istorice (AR-II-m-A-00608), de **importanță națională**.

Biserica voievodală din Hălmașiu (mijl. sec. XV).

Familia Moga era foarte înstărită și dispunea, la rândul său, de familiari (vasali). Așezarea la Hălmașiu a reședinței voievodale corespundea necesităților de ordin administrativ și strategic, târgul Hălmașiu aflându-se în centrul voievodatului, în defileul ce închide mai bine intrarea în bazinul superior al Crișului Alb, iar prezența voievodului presupune o organizare regională complexă: administrativă, militară, economică și religioasă. Localitatea de reședință a voievodului era apărută de o **cetate**, menționată în 1604, când populația din regiune s-a refugiat din calea unor cete de haiduci sârbi⁹. Istoricul maghiar Márki Sándor, la sfârșitul veacului al XIX-lea,

⁹ Traian Mager, *Ținutul Hălmașului. Monografie. Cadrul istoric. Partea I*, Arad, 1938, p. 29.

remarca „ruinele unei biserici bizantine de marmură”¹⁰, făcând precizarea că în localitatea Hălmagiu s-au păstrat două ruine de monumente cu vârstă și rosturi neprecizate.

Afirmarea familiei Moga sub Iancu de Hunedoara se explică și prin legăturile lor de rudenie¹¹. Familia Moga a intrat chiar în elita nobilimii comitatense. Ascensiunea economică a familiei Moga de Hălmagiu se datorează, măcar în parte, de exploatarea și valorificarea aurului din zonă. Moga din Hălmagiu era în conflict cu monetarul Simion din Sibiu în legătură cu spălarea aurului din nisipul râurilor din comitatul Zarand¹².

Soția lui Moga de Hălmagiu, Elena, a fost menționată într-un document din 13 noiembrie 1429, emis de vicevoievodul Transilvaniei, Lorand Lepeș. Elena Moga și alți nobili români din Ardeal au cerut să fie puși în stăpânirea unor părți din posesiunile Vărădia (Grădiștea – Britonia, Sarmizegetusa), Braditis și Ohabcha, situate în comitatul Hunedoarei¹³. Sora Elenei era Anca, văduva nobilului Ladislau, zis Voicu de Hunedoara, unchiul dinspre tată al voievodului Iancu de Hunedoara, așa cum argumentează, refăcând arborele genealogic al familiei Huniazilor, Andrei Adrian Rusu¹⁴. Este cert că unchiul lui Iancu de Hunedoara l-a avut cumnat pe voievodul de la Hălmagiu, căsătorit cu o româncă hațegană.

Descendent dintr-o familie cnezială locală, cu ambiții de ascensiune politică, Moga și-a încercat probabil norocul într-o carieră militară care i-a deschis orizonturile și i-a mărit cercul cunoscuților, fiind ctitorul bisericii ortodoxe din Hălmagiu. Numele lui Moga începe să fie remarcat abia după ce Iancu de Hunedoara a preluat stăpânirea asupra domeniului Șiriei, centrul administrativ oficial al comitatului Zarand¹⁵.

În anul 1445, Moga nu era decât primul înșirat dintr-o listă de mărunți feudali localnici. În august 1445, voievodul Moga de la Hălmagiu, împreună cu alți nobili români de pe domeniul cetății Șiria, a primit mandatul de a judeca o pricină dintre iobagii români din Baia de Criș și un orășean din Sibiu¹⁶.

¹⁰ Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, Arad, 1895, p. 129.

¹¹ Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440–1514)*, Editura Enciclopedică, București, 2001, pp. 299–300.

¹² *Ibidem*, p. 147.

¹³ Adrian Andrei Rusu, *Un proces de moștenire din anul 1426, pentru stăpâniri la Grădiștea (Sarmizegetusa) și implicațiile lui în Hunedoara și Zarand*, în „Ziridava”, XVIII, Arad, 1993, pp. 91–92.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 93–95.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 96–97.

¹⁶ Zimmermann-Werner, *op. cit.*, vol. V, Editura Academiei, București, 1895, doc. 2520.

Dar deja în anul următor (1446), Moga a ajuns să dețină o poziție administrativă de excepție¹⁷. Moga de la Hălmagiu a fost implicat în problematica urburii, fiind pus în legătură cu monetarii italieni ai guvernatorului Ungariei.

În anul 1446, Iancu de Hunedoara s-a adresat voievodului Moga de la Hălmagiu, cu o formulă reverențioasă, numindu-l „...nobilis vir...”¹⁸. În acel an – 1446 – guvernatorul Ungariei, Iancu de Hunedoara, i-a cerut voievodului Moga să nu îl împiedice pe monetarul Symon să caute aur în apele Crișului Alb¹⁹.

Rămâne în continuare în strânse contacte cu Simion, monetarul lui Iancu de la Sibiu. Guvernatorul general al Ungariei a recompensat fidelitatea și serviciile aduse de familia nobiliară Moga printr-o danie excepțională, supradimensionând sfera de autoritate a voievodului de Hălmagiu peste un teritoriu cuprinzând circa 120 de sate²⁰. Astfel că Moga a beneficiat din plin de rudenția prin alianță cu Iancu de Hunedoara.

Ascensiunea și bogăția familiei nobiliare Moga de la Hălmagiu era legată, în parte, și de exploatarea și valorificarea aurului din zonă. Voievodul Moga era în conflict, la mijlocul veacului al XV-lea, cu monetarul Simion din Sibiu în legătură cu spălarea aurului din comitatul Zarand²¹.

Ajungând domeniul Șiriei în posesia lui Iancu de Hunedoara, definitiv în anul 1449, printr-un document emis la Timișoara, la 10 aprilie 1451, voievodul Moga din Hălmagiu a fost confirmat ca voievod al românilor în districtele Căpâlna, Hălmagiu și Băița, pe care le stăpânise și până atunci, împreună cu fii săi, Mihai, Sandrin și un altul necunoscut după nume²². Căpâlna nu mai există astăzi sub această denumire, fiind după opinia lui Márki Sándor, în zona Gurahonțului de astăzi, în apropiere de Bonțești²³. Cele trei districte românești însumau câteva zeci de sate, aproximativ o treime din suprafața comitatului Zarand²⁴.

Nobilul **Petru Moga** din Hălmagiu a atacat în 1483 posesiunile capitolului catolic din Alba Iulia. La 12 februarie 1484, regele Matia Corvin a poruncit

¹⁷ Adrian Andrei Rusu, *Începuturile familiei Hunedoreștilor*, în „Mediaevalia Transilvanica”, tom II, 1998, nr. 2, p. 225.

¹⁸ Hurmuzaki, *Documente...*I/2, pp. 729–730.

¹⁹ *Ibidem*, I/2, p. 191.

²⁰ Victor Eskenasy, *Hălmagiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb (secolele XIV–XV). Considerații istorice*, în „Ziridava”, V, Arad, 1975, p. 26.

²¹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen*, vol. V, Editura Academiei, București, 1975, doc. 2548.

²² Traian Mager, *op. cit.*, pp. 27–28.

²³ Márki Sándor, *op. cit.*, vol. I, p. 234.

²⁴ Ioan Drăgan, *Aleșii nobilimii române din perioada 1440–1514*, în „Mediaevalia Transilvanica”, tom I, nr. 1–2, 1997, p. 108.

conventului din Cluj-Mănăstur să cerceteze atacul săvârșit în vara anului 1483 asupra posesiunii Câmpeni a capitlului din Alba Iulia, unde a provocat o pagubă de 2.000 de florini. Urmările conflictului nu le cunoaștem și nici faptul dacă Moga a acționat din inițiativă proprie, ori la instigarea unui potentat apt a se măsura cu influentul episcop catolic al Transilvaniei²⁵.

La 1493, cetatea Șiriei era administrată de nobili români: un Bogdan castelan și Ladislau Moga de Hălmagiu ca provizor²⁶.

Districtele românești zărândene se bucurau de relativă autonomie din punct de vedere juridic, fiind conduse de cnezi sau voievozi, ajutați de sfatul bătrânilor și cnezilor. Uneori, ca în cazul familiei Moga, s-a creat o adevărată dinastie voievodală, cu influență și autoritate în întreg comitatul Zarand²⁷.

La începutul secolului al XVI-lea, în anul 1514, un alt document a relatat că „fiii voievodului de odinioară Petru Moga de Hălmagiu” (Ștefan, Ioan și Mihai) au transferat o proprietate a lor unui cnez român, Mircea de Clit²⁸.

Voievodatele lui Ștefan Moga cuprindeau în anul 1525 un număr de 48 de sate în districtul Hălmagiului și comitatul Zarandului²⁹. Contribuția anuală a celor 48 de sate ale districtului voievodului Ștefan Moga de Hălmagiu către domeniul cetății Șiria era de 236,91 florini ca cens, 127 de porci, 136 de miei și – pentru unele sate – zile de muncă pentru tăiatul de lemne. La cele de mai sus se adăugau răscumpărarea nonei de grâu, 40 de măsuri de miere de albine, boi de tăiat pentru cetate etc. Și pentru familia nobiliară Moga țăranii prestau un anumit număr de zile de muncă³⁰.

În anul 1526 celor trei fii ai voievodului Petru Moga – Ștefan, Ioan și Mihai – li se recunoștea stăpânirea a șapte porți iobăgești în localitatea Zerindul Mare³¹.

În 1570, după decesul nobilului Nicolae Moga din Hălmagiu, posesiunile și bunurile sale au fost împărțite între cele trei fiice ale sale: Judit Moga, Barbara Moga și Ecaterina Moga. Mai mulți nobili au împărțit posesiunile lui Nicolae Moga fiicelor sale: Paul Berten de Lunka, Toma Bradi de Brad, Nicolae Ribiczei, Gheorghe Batizi, Ioan Bodogffalvi și alții. Ei au împărțit posesiunile din Nermicz (Mermești), Tarnova (Târnava de Criș), Poiena (Poienari), Basterabaza (Basarabasa), Buczava (Buceava-Șoimuș), Szerbffalva

²⁵ Márki Sándor, *op. cit.*, vol. I, p. 255.

²⁶ *Ibidem*, p. 393.

²⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, IV, p. 64.

²⁸ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, *Colecția de xerografii*, nr. 20.

²⁹ Márki Sándor, *op. cit.*, vol. I, p. 234; David Prodan, *Domeniul cetății Șiria în 1525*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, vol. III, Cluj-Napoca, 1960, pp. 61–63.

³⁰ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, pp. 72, 76–77, 83–84.

³¹ Arhiva Națională Ungară, Budapesta, DL 29437?1–3.

(Sârbi), Leszaffalva (Leasa), Bodest (Bodești), Halmagy (Hălmagiu). Au împărțit iobagii și sesiile lor din posesiunile mai sus menționate după cum urmează: **Judit Moga (cea mai mare fiică)** a primit din *Poiena* (Poienari) iobagii Ioan Roga, Marosestii, Faurestii, Thalodestii, Buleștii și sesia lui Ioan Petrik, din *Zerbfalva* (Sârbi) Stanciu și Petru Bany, din *Bodest* (Bodești) casa lui Benyek, Zemestii și Bodestii, din *Buczava* (Buceava-Șoimuș) Horgestii, Ștefan Tulya și Opriș Battyán, din *Tarnova* (Târnava de Criș), Toma Duma, Nicolae Lupe, Gheorghe Koste, Stanciu Bogdan, Miclea Sztanczul și locul numit *Mihalest helyye*, din *Bazarabaza* (Basarabas) casa lui Lupse, casa lui Opriș Baik, din *Leszaffalva* (Leasa) Mihai Bokor, Dan Mikle, Lupaș Czinde, din *Halmagy* (Hălmagiu) Petru Mihacza și alții³². Documentul este important pentru că oferă numele românilor iobagi aflați în dependență feudală față de familia nobilului Nicolae Moga.

În 21 octombrie 1575, principele Transilvaniei, Ștefan Bathory, i-a dăruit soțului Barbarei Moga, Ladislau Zalancy, comitele de Alba, mai multe moșii în comitatul Zarand ca răsplată pentru slujbele credincioase prestate: Târnava, Bășărăbeasa, Poenari, Bucova, Sârbi și părți din moșiile Hălmagiu și Budești³³. Această danie consistentă, în favoarea lui Ladislau Zalanci, a produs supărare și conflict cu membrii familiei Moga. În aceeași zi – 21 octombrie 1575 – principele Ștefan Bathory a poruncit vicecomitelui de Zarand, Nicolae Bottha de Bolgarfalwa, și altor nobili, să îl introducă pe Ladislau Zalanci (comitele de Alba) în stăpânirea moșiilor Târnava, Bășărăbeasa, Poienari, Bucova, Sârbi și a unor părți din moșiile Hălmagiu și Budești, toate aflate în comitatul Zărand, pe care i le-a dăruit drept răsplată pentru slujbele credincioase³⁴.

Peste câteva luni însă, în 1 februarie 1576, vicomitele de Zarand, Nicolae Bottha și nobilul Martin Bethlen i-au transmis principelui Transilvaniei că Ioan Themesvary și Mihail Horvat s-au împotrivit, în numele nobililor Judit Moga, Caterina Moga și Barbara Moga față de punerea lui Ladislau Zalanci, comitele de Alba, în stăpânirea moșiilor Târnava, Bășărăbeasa, Poienari (și altele), aflate în comitatul Zărand³⁵. În ciuda împotrivirii familiei nobiliare Moga, Ladislau Zalanci a intrat în stăpânirea moșiilor numite mai sus, dar le-a pierdut ulterior pentru trădare.

Voievozii din familia nobiliară Moga de Hălmagiu sunt semnați și în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca de exemplu, voievodul Lupu de

³² Arhiva Medievală a României, Arhivele Naționale ale României, Cluj-Napoca, *Fond familial Vécsey*, Seria 2 – Documente fasciculate, nr. 8, f. 15–16 (doc. datat în 02.06.1570).

³³ Arhiva Medievală a României, Arhivele Naționale ale României, Cluj-Napoca, *Fond familial Kemény de Ciumbrud*, Seria 1 – Documente medievale, nr. 109.

³⁴ *Ibidem*, *Fond familial Kemény de Ciumbrud*, Seria 1 – Documente medievale, nr. 110.

³⁵ *Ibidem*.

Hălmagiu în anul 1577³⁶. Au apărut însă mai multe conflicte patrimoniale, având în vedere possiunile familiei Moga, între Sara Moga, pe de o parte și rudele sale (Gheorghe Zalanci și soția sa Barbara Moga, Paul și Ioan Moga), pe de altă parte, ajungându-se și la acte de violență.

În 7 mai 1577, Cristofor Bathory, voievodul Transilvaniei, a poruncit unor nobili din comitatul Zarand să o oprească pe Sara Moga (soția lui Petru Kaza, provizorul cetății Deva) de la executarea sentinței date de scaunul de judecată al voievodului în procesul dintre aceeași Sara, pe de o parte și Gheorghe Zalanci, Barbara Moga, Paul și Ioan Moga, pe de altă parte³⁷. În 2 iunie 1577, Nicolae și Bartolomeu Rebitzey îi transmiteau lui Cristofor Bathory, voievodul Transilvaniei, că au oprit pe Sara Moga de la executarea unei sentințe și au chemat-o la un nou termen de judecată³⁸.

În 27 iulie 1595, Sigismund Báthory, principele Transilvaniei a poruncit unor nobili să-i pună pe Gabriel, Ladislau și Cristofor, fiii răposatului Ladislau Zalanczy, în stăpânirea unor părți din moșile Hălmagiu, Budești, Sârbi, Poienari, Bășărăbeasa și Târnavă, din comitatul Zărând. Aceste proprietăți fuseseră confiscate de la tatăl lor, care a fost condamnat pentru trădare și lezmajestate, iar ulterior principele le-a dăruit celor trei fii ai lui Ladislau Zalanczy³⁹.

Discuții. O serie de aspecte referitoare la istoria familiei nobiliare Moga de Hălmagiu rămân încă necunoscute. Din punct de vedere arheologic nu a fost încă dezvelită reședința (curia nobiliară, castel) familiei nobiliare Moga, adică nu a fost identificată pe teren. De asemenea, ruinele cetății Hălmagiu nu se regăsesc în curtea Liceului „Voievod Moga” din Hălmagiu, așa cum, în mod eronat, suține lista monumentelor istorice din județul Arad (2015)⁴⁰. Nu se pot stabili cu claritate legăturile și relațiile de rudenie dintre anumiți membri ai familiei nobiliare Moga. Doar reluarea cercetărilor arheologice sistematice și identificarea unor noi surse documentare vor aduce mai multă lumină asupra istoriei unei importante familii românești din comitatul Zarandului – familia Moga.

Concluzii. În veacurile XV–XVI, nobilii Moga de Hălmagiu sunt implicați în viața economică, socială și religioasă din comitatul Zarandului, fiind cea

³⁶ Andrei Caciora, Eugen Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în „Studii privind istoria Aradului”, Editura Politică, București, 1980, p. 162.

³⁷ Arhiva Medievală a României, Arhivele Naționale ale României, Cluj-Napoca, *Fond familial Kemény de Ciumbrud*, Seria 1 – Documente medievale, nr. 116. Nu cunoaștem o serie de detalii deoarece lipsește o parte din document.

³⁸ *Ibidem*, *Fond familial Kemény de Ciumbrud*, Seria 1 – Documente medievale, nr. 116.

³⁹ *Ibidem*, Documente medievale, nr. 203.

⁴⁰ ***, *Lista monumentelor istorice din județul Arad*, Ministerul Culturii, București, 2015, p. 67.

mai importantă familie nobiliară românească din comitat, înrundindu-se prin căsătorie cu nobili însemnați din Transilvania (Iancu de Hunedoara, comitele de Alba, Ladislau Zalcancy etc.). Familia Moga a ctitorit, la mijlocul veacului al XV-lea, biserica ortodoxă voievodală, exercitându-și patronajul asupra acestui edificiu ecleziastic în veacurile XV–XVII. S-au afirmat mai multe ramuri ale acesteia în veacurile XV–XVII, între care au existat mai multe conflicte patrimoniale în secolul al XVI-lea. Familia nobiliară Moga s-a luptat pentru păstrarea autonomiei districtului Hălmagiu, în cadrul comitatului Zarand. Documentele medievale referitoare la posesiunile familiei Moga precizează și numele unor țărani români iobagi din satele districtului Hălmagiu.

Bibliografie

Surse inedite

Arhiva Medievală a României, Arhivele Naționale ale României, Cluj-Napoca,
Fond familial Kemény de Ciumbrud, Seria 1 – Documente medievale
Fond familial Vécsey, Seria 2 – Documente fasciculate.

Arhiva Națională Ungară, Budapesta, DL 29437?1–3.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad
Colecția de xerografii, nr. 20.

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Caciora, Andrei, Glück, Eugen, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în „Studii privind istoria Aradului”, Editura Politică, București, 1980.

Drăgan, Ioan, *Aleșii nobilimii române din perioada 1440–1514*, în „Mediaevalia Transilvanica”, tom I, nr. 1–2, 1997.

Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440–1514)*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

Eskenasy, Victor, *Hălmagiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb (secolele XIV–XV). Considerații istorice*, în „Ziridava”, V, Arad, 1975.

Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor (1346–1450)*, vol. I, partea a II-a, București, 1890.

***, *Lista monumentelor istorice din județul Arad*, Ministerul Culturii, București, 2015.

Mager, Traian, *Ținutul Hălmagiului. Monografie. Cadrul istoric. Partea I*, Arad, 1938.

Márki, Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, Arad, 1895.

Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.

Popa, Radu, *Biserica veche ortodoxă din Hălmagiu – jud. Arad. Raport preliminar al săpăturilor arheologice*, Arhiva Direcției Monumentelor Istorice, București.

- Prodan, David, *Domeniul cetății Șiria în 1525*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, vol. III, Cluj-Napoca, 1960.
- Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968.
- Rusu, Andrei Adrian, Hurezan, George Pascu, *Biserici medievale din Județul Arad*, Complexul Muzeal Arad, Arad, 2000.
- Rusu, Adrian Andrei, *Începuturile familiei Hunedoreștilor*, în „Mediaevalia Transilvanica”, tom II, 1998, nr. 2.
- Rusu, Adrian Andrei, *Un proces de moștenire din anul 1426, pentru stăpâniri la Grădiște (Sarmizegetusa) și implicațiile lui în Hunedoara și Zarand*, în „Ziridava”, XVIII, Arad, 1993.
- Urkundenbuch zur Gechichte der Deuischen in Siebenburgen*, vol. V, Editura Academiei, Bukarest, 1975.
- Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Gechichte der Deuischen in Siebenburgen*, vol. II, V, Sibiu, 1897.